

роздавальним матеріалом буде сприяти підвищенню гостроти зору. При цьому не виключається можливість використання готових наочних посібників, які відповідають особливостям зорового сприймання дітей [3].

Словесні ігри

В навчанні дітей більше використовується наочний матеріал у поєднанні із словесним. Вивченням словесних ігор займалися такі вчені, як А. К. Бондаренко, О. І. Сорокіна, А. І. Максаков, Г. А. Тумакова, Г. С. Швайко та ін.

Словесна гра вимагає використання набутих раніше знань у нових умовах, зв'язках та відношеннях. У словесних іграх дитина вирішує самостійно різноманітні мисленні завдання: описує предмети, відгадує за описом, за ознаками схожості й відмінності, групує предмети за різними властивостями, ознаками, складає різноманітні розповіді, небувальщини тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, можна стверджувати, що дидактична гра посідає важливе місце в логопедичній роботі з дошкільниками з порушеннями зору.

Дидактична гра – це різновид гри з правилами, в якій діти уточнюють, поглиблюють, розширюють, систематизують, застосовують отримані раніше знання. За допомогою дидактичних ігор відбувається більш активне сприймання навчального матеріалу. Словесні дидактичні ігри допомагають більш ефективно здійснювати роботу з розвитку фонематичного слуху та фонематичного сприйняття, забезпечити психологічний комфорт і розвиток емоційно-вольової сфери дітей під час навчання; підвищити мовленнєву мотивацію; активізувати та відновити вищі психічні функції; попередити порушення письмового мовлення.

Під час організації планомірної логопедичної роботи з дошкільниками з порушеннями зору, необхідно враховувати як індивідуальні особливості та стан зору кожної дитини, так і її можливості щодо ефективної реалізації тієї чи іншої гри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бозуш А. Мовленнєва ігрова діяльність дошкільників : мовленнєві ігри, ситуації,

- вправи/ А. М. Бозуш, Н. І. Луцан: [Навчальний посібник]. – [2-ге вид., доп.] – К. : Видавничий Дім «Слово», 2012. – 304 с.
2. Волкова Л. С. Особенности логопедической работы при нарушениях зрения: Логопедия: Учеб. пособие для студентов пед. и тов. по спец. «Дефектология» /Л. С. Волкова, Р. И. Лалаева, Е. М. Мастюкова и др. : под ред. Л. С. Волковой. – М.: Просвещение, 1989. – С. 393-399.
3. Дегтяренко Т. М., Вавіна Л. С. Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних дошкільних закладах для дітей з особливими потребами: Навч. посіб. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – С. 42- 61.
4. Игры в логопедической работе с детьми / под ред. Селиверстова В. И. – М. : Просвещение, 1987. – 142 с.
5. Крупская Н. К. Педагогические сочинения: т. 6 / Н. К. Крупская. – М., 1959. – с. 89.
6. Лукошевичене А. Л. Особенности формирования смысловой стороны речи у слабо-видящих дошкольников / А. Л. Лукошевичене // Дефектология. – 1993. – № 6. – С. 47-51.
7. Література Збірник обр. педагог. творів (2-е изд.) під заг. ред. А. С. Макаренка.
8. Особливості розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями зору [науково-методичний посібник]. – К.: Видавництво «Педагогічна думка», 2012. – 136 с.

УДК 376.1-056.264 : 81'233-053.4: 81'342

О. О. Курочкіна

вчитель-логопед

Сумський дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 3 «Калинка»

ОСОБЛИВОСТІ ФОНЕМАТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ФФНМ

У статті розглядається онтогенез становлення фонематичного сприйняття і його значення для розвитку дітей та особливості фонематичного сприйняття у дітей дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.

В статті розглядається онтогенез становлення фонематичного восприяття и его значение для развития детей и особенности фонематического восприяття у детей дошкольного возраста с фонетико-фонематическим недоразвитием речи.

In the article the ontogeny formation of phonemic perception and its importance for the development of children and features phonemic

perception in children with phonetic and phonemic hypoplasia of speech.

Ключові слова: фонематичний слух, фонематичне сприйняття, фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення (ФФНМ).

Ключевые слова: фонематический слух, фонематическое восприятие, фонетико-фонематическое недоразвитие речи.

Keywords: *phonetic hearing, phonemic perception, phonetic and phonemic hypoplasia of speech.*

Постановка проблеми. До найважливіших завдань логопедичної роботи з дітьми дошкільного віку, які мають фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення, відноситься формування фонематичного сприйняття.

Несформованість фонематичного сприйняття негативно впливає на формування вимови звуків: для дітей властиво вживання дифузних звуків нестійкої артикуляції, численні заміни і змішування.

Діти з порушенням фонематичного сприйняття часто викривляють ті звуки, які вміють вимовляти правильно. Про таких дітей батьки й вихователі часто говорять: «Він уміє вимовляти звук, але він не хоче говорити правильно». Таке твердження не відповідає дійсності. Причина неправильного мовлення криється не в небажанні дитини говорити вірно, а в недоліках фонематичного сприйняття. Для дітей з недорозвиненим фонематичним сприйняттям також властиве порушення звукової та складової структури слова (пропускання, вставлення, переставлення, повторення звуків і складів). За допомогою вироблення артикуляційних навичок можна досягти тільки мінімального ефекту, до того ж тимчасового. Фонематичне сприйняття є найважливішим поштовхом до формування нормованої вимови. Стійке вправлення вимови може бути гарантоване лише за умови випереджального формування фонематичного сприйняття.

Безперечно, існує тісний зв'язок між фонематичними і лексико-граматичними уявленнями. При систематичній роботі з розвитку фонематичного сприйняття діти набагато краще розрізняють закінчення слів, префікси однокореневих слів, загальні суфікси, тощо. Поряд з цим, без достатньої сформованості фонема-

тичного сприйняття неможливе становлення процесів, які будуються на його основі, а саме: повноцінних фонематичних уявлень, фонематичного аналізу і синтезу. В свою чергу, без тривалих спеціальних вправ з формування навичок звукового аналізу і синтезу діти не опановують грамотне читання й письмо. Дітям з порушенням фонематичного сприйняття важко вдається справитись в школі зі звуковим аналізом слів, що призводить до труднощів під час читання та до грубих порушень на письмі (пропуски, перестановка, заміна букв) і є причиною їх неуспішності. Робота з розвитку фонематичного сприйняття має велике значення для засвоєння правильної звуковимови і для подальшого успішного навчання дітей у школі. Вона підводить дитину до повного аналізу звукового складу слова, який необхідний під час навчання граматиці. Дитина з гарним фонематичним сприйняттям навіть з наявністю порушення звуковимови, тобто при невмінні правильно вимовляти який-небудь звук, у чужому мовленні правильно його впізнає, пов'язує з відповідною буквою, і не робить помилок на письмі.

На важливість і необхідність своєчасного формування слухової уваги та фонематичного слуху у дітей з мовленневою патологією звертало увагу багато вчених: В. І. Бельтюков, Г. І. Жаренкова, Г. А. Каше, В. А. Ковшиков, Р. І. Лалаєва, Р. Є. Левіна, А. Д. Салахова, Л. Ф. Спірова, Т. Б. Філічева, М. Ю. Хватцев, Г. В. Чиркіна та інші.

Мета статті – висвітлити онтогенез становлення фонематичного сприйняття і його значення для розвитку дітей дошкільного віку та особливості фонематичного сприйняття у дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням дитячого мовлення в онтогенезі займалися Н. Х. Швачкін, Р. Є. Левіна; вченням про етіологію порушень мовлення – Л. С. Виготський, О. Р. Лурія та інші; дослідженням форм мовленнєвої патології – Р. Є. Левіна, Т. Б. Філічева, Н. О. Чевелева та інші дослідники.

Фонематичне сприйняття є одним з процесів, що входить до поняття «фонематичний слух».

Фонематичний слух – здібність людини до аналізу й синтезу мовленнєвих звуків, тобто слух, який забезпечує сприйняття фонем певної мови. Він формується в процесі мовленнєвого розвитку дитини. Традиційно в логопедії терміном «фонематичний слух» позначають фонематичні процеси, а саме: фонематичне сприйняття, фонематичне уявлення, фонематичний аналіз і фонематичний синтез.

Фонематичне сприйняття виконує операції розрізнення і впізнавання фонем, які складають звукову оболонку слова.

Фонематичний слух є одним з таких сенсорних процесів, що найраніше формуються. Новонароджені мають чутливість до звуків, яка дає про себе знати зміною загальної рухливої активності дитини, порушенням частоти й ритму дихання, гальмуванням смоктальних рухів. Поступово дитина стає все більш уважнішою до звуків людської мови, які викликають у неї виражену реакцію зосередженості.

Основою для розвитку фонематичного сприйняття є нормальний розвиток слуху: вже в 1-2 місяці відмічаються орієнтовні реакції на слуховий подразник (звучання брязкальця, голос матері, мелодія); у 2-3 місяці – орієнтовно-пошукові реакції; в 3-4 місяці дитина знаходить джерело звука, розрізняє голоси близьких, сувору й лагідну інтонацію, спокійну й танцювальну мелодію, по-різному реагує на своє та чуже ім'я.

Швачкін Н. Х. [7] підкреслює, що виникнення сенсомоторних зв'язків, які відносяться до четвертого місяця життя дитини, є найважливішою передумовою мовлення взагалі й звуків мовлення зокрема. В 6-7 місяців розвивається здібність не просто чути звуки, але й сприймати мовлення, що звучить. На шостому місяці особливу семантичну функцію отримує ритм. На 7-8 місяці дитина розуміє багато слів, впізнає назви деяких предметів, які йому показують. В кінці першого року життя слідом за інтонацією і ритмом семантичне значення починає отримувати звуковий ма-

люнок слова. Цей етап розвитку дитячого мовлення автор називав до фонемним.

Під впливом зміни семантики відбувається перехід до фонематичного сприйняття мовлення, пов'язаний з корінною перебудовою і артикуляції і мовленнєвого слуху дитини. Цей період відмічається на початку другого року життя.

На основі даних Р. Є. Левіної [5] можна виділити декілька етапів засвоєння фонематичної системи мови в онтогенезі.

1. Дофонематичний (домовленнєвий) етап (від народження до 6 місяців).

Відсутня диференціація звуків мовлення на слух. Слово сприймається глобально і впізнається за загальним звуковим «виглядом» з опорою на просодичні особливості (інтонаційно-ритмічні характеристики). Розуміння мовлення не розвинене.

2. Фонематичний (мовленнєвий) етап.
– Початковий етап (від 6 місяців до 2-х років).

Диференціюються контрастні фонemi. Активно розвивається розуміння мовлення. Критика до свого та чужого мовлення знижена. Правильна і неправильна вимова не розрізняються. Звуковимова викривлена.

– Від 2-х до 4-х років.

Від двох до трьох років удосконалюються реакції дитини на немовленнєві і мовленнєві звуки. Вона розрізняє звуки згідно до їхніх фонематичних ознак. Сенсорні еталони фонематичного сприйняття ще не стабільні. Дитина помічає різницю між правильною і неправильною вимовою. Вимова звуків недосконала.

– Ближче до віку чотирьох років.

У нормі фонематичне сприйняття і уявлення сформовані. Дитина розрізняє на слух усі фонemi мови і правильно вимовляє більшість фонем.

– У п'ять років.

Закінчується процес спонтанного фонематичного розвитку. Сформовані диференціюючі образи слів і окремих звуків. Дитина не тільки чує, але й правильно вимовляє всі звуки рідної мови.

– Завершальний етап.

У шість – сім років починається усвідомлення звукової сторони слова.

Спираючись на дані О. М. Гвоздьова, Н. Х. Швачкіна, Левіної Р. Є. та інших дослідників дитячого мовлення, можна констатувати, що ближче до чотирьох років формування фонематичного сприйняття дитини з нормальним інтелектом в основному закінчується, що в цьому віці вона розрізняє на слух усі фонематичні тонкощі мовлення оточуючих його дорослих.

У віці 5-6 років діти мають досить високий рівень фонематичного розвитку; вони правильно вимовляють звуки рідної мови. У них формуються тонкі і диференційовані звукові образи слів і окремих звуків. Все це складає основу для оволодіння звуковим аналізом й синтезом.

Від розвитку фонематичного сприйняття залежить формування всієї фонематичної системи дитини, а надалі і процесу оволодіння усним і письмовим мовленням.

Формування мовленнєвої функції в онтогенезі відбувається за певними закономірностями, що зумовлюють послідовний і взаємопов'язаний розвиток усіх сторін мовленнєвої системи (фонетичної сторони, лексичного запасу, граматичного строю).

У своєму розвитку мовленнєва функція проходить ряд фізіологічних етапів, а в кінцевому сформованому вигляді є фізіологічним стереотипом, складною врівноваженою системою зв'язків, які виникають і закріплюються з розвитком організму в результаті його взаємодії з оточуючим середовищем.

Проблемою розвитку фонематичних функцій в онтогенезі займалися такі дослідники як Н. Х. Швачкін [7], Р. Е. Левіна [5], В. І. Бельтюков [1,2] та інші.

Н. Х. Швачкін [7], Р. Е. Левіна [5], Д. Б. Ельконін [4], Л. Є. Журова [4], В. І. Бельтюков [1,2], О. М. Гвоздьов [3] виділяють різну кількість етапів у становленні дитячого мовлення, по-різному називаючи їх, зазначають різні вікові межі кожного етапу. Але, необхідно сказати, що цей поділ на періоди умовний і впроваджується тільки для зручності вивчення шляхів розвитку дитячого мовлення.

Р. Е. Левіна відмічає, що раніше за все встановлюється розрізнення фонем

найбільш легких за звучанням, поступово розповсюджуючись на акустично більш низькі звуки. З часом дитина опановує фонemi, які мало відрізняються одна від одної своїми акустичними властивостями (дзвінкі-глухі, шиплячі, свистячі, [р], і [л] тощо). Шлях фонетичного розвитку мовлення завершується тільки тоді, коли всі фонemi мови стають засвоєними.

Р. Е. Левіна виокремлювала такі стадії формування фонематичного сприйняття:

- 1) повна відсутність диференціації звуків оточуючого мовлення визначає дофонематичну стадію розвитку мовної свідомості і супроводжується повною відсутністю розуміння мовлення і активних мовленнєвих можливостей дитини;
- 2) надалі можливо говорити про початкові етапи переробки фонем, яка характеризується розрізненням акустично більш далеких фонем і недиференційованістю близьких;
- 3) цей етап можливо охарактеризувати тим, що у сприйнятті оточуючого мовлення відбулися подальші зрушення. Дитина починає чути звуки згідно до тих фонематичних ознак, які існують у мовленні інших.
- 4) в четвертій фазі нові образи сприйняття отримують перевагу в мовному фоні. На цій стадії активне мовлення дитини досягає майже повної правильності, яка має ще неусталений характер.
- 5) п'ята стадія визначається завершенням процесу фонематичного розвитку. Дитина чує і правильно говорить.

Таким чином, оволодіння звуковим мовленням за Р. Е. Левіною [5], відбувається на основі акустичного розрізнення фонем і встановлення тих фонематичних відношень, які формуються в процесі опанування мовленням. Фонематичний аналіз містить виділення звуків на основі слова, співставлення слів за виділеними звуками, визначення кількісного і звукового складу слова.

Під час фонематичного аналізу не тільки впізнаються і розрізняються слова, але й звертається увага на звуковий склад слова.

Дослідження багатьох психологів, педагогів, лінгвістів (Д. Б. Ельконіна,

О. Р. Лурії, Д. Н. Богоявленського, Ф. А. Сохіна, А. Г. Тамбовцевої, Г. А. Тумакової та інших) підтверджують, що елементарне усвідомлення фонетичних особливостей слів, що звучать, впливає на загальний мовленнєвий розвиток дитини, на завоювання граматичної будови, словника, артикуляції і дикції.

Фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення характеризується наявністю розгорнутого фразового мовлення з елементами лексико-граматичного і фонетико-фонематичного недорозвинення.

Типовим є недиференційована вимова звуків (в основному, це свистячі, шиплячі, африкати та сонори), коли один звук замінює одночасно два або декілька звуків цієї або близької фонетичної групи.

Наприклад, м'який звук [с'], сам ще недостатньо чітко вимовляється, замінює звук [с] («сянки»); [ш] («сюба» замість шуба); [ц] («сяп» замість цап); [ч] («сяйник» замість чайник); [щ] («сітка» замість щітка); спостерігаються нестійкі заміни, коли звук у різних словах вимовляється по-різному; зміщення звуків, коли ізольовано дитина вимовляє певні звуки правильно, а в словах і реченнях їх взаємно замінює.

Правильно повторюючи за логопедом трьох-чотирьох складові слова, діти бувають викривляють їх в мовленні, скорочуючи кількість складів (Діти зліпили сніговика – Діти зипили новика). Багато помилок спостерігається під час відтворення звуконаповненості слів: перестановки і заміни звуків і складів, скорочення під час збігу приголосних у слові.

На тлі відносно розгорнутого мовлення спостерігається неточне вживання багатьох лексичних значень. В активному словнику переважають іменники і дієслова. Недостатньо слів, що позначають якості, ознаки, стан предметів і дій. Невміння користуватися способами словотворення викликає складнощі у використанні варіантів слів, дітям не завжди вдається підібрати однокореневі слова, утворити слова за допомогою суфіксів і префіксів. Нерідко вони замінюють назви частини предмета назвою цілого предмета, потрібне слово іншим,

подібним за значенням.

У вільних висловленнях переважають прості розповсюджені речення.

Відзначається аграматизм: помилки в узгодженні чисельників з іменниками, прикметників з іменниками в роді, числі, відмінку. Велика кількість помилок спостерігається у використанні як простих, так і складних прийменників.

Розуміння зверненого мовлення значно розвивається і наближується до норми. Відзначають недостатнє розуміння змін значення слів, які виражені префіксами, суфіксами; спостерігаються труднощі у розрізненні морфологічних елементів, які виражають значення числа і роду, розуміння логіко-граматичних структур, які виражають причинно-наслідкові, часові і просторові відношення.

Зазначені відхилення у розвитку дітей, які страждають мовленнєвими аномаліями, спонтанно не долаються. Вони потребують від педагога спеціально організованої роботи з їх корекції.

Висновки. Гарне мовлення – найважливіша умова всебічного повноцінного розвитку дітей. Чим багатше і правильніше мовлення дитини, тим легше їй висловлювати свої думки, тим ширше її можливості в пізнанні навколишньої дійсності, набагато змістовніші відносини з однолітками і дорослими, тим активніше здійснюється її психічний розвиток.

Недостатній розвиток фонематичного слуху та сприйняття призводить до того, що у дітей самостійно не формується готовність до звукового аналізу та синтезу слів, що згодом не дозволяє їм успішно оволодіти грамотою в школі.

Підвищення рівня фонематичного сприйняття в дошкільників з ФФНМ передбачає своєчасне виявлення, попередження і по можливості усунення наявних у них мовленнєвих порушень. Чим раніше починається їх корекція, тим вище результативність усунення мовленнєвих недоліків. Своєчасне виявлення дітей з фонематичним недорозвиненням, правильна класифікація наявних дефектів мовлення і організація адекватного дефектного корекційного навчання дозволяють не тільки попередити появу

у цих дітей порушень письма і читання, але й не допустити в майбутньому відставання у засвоєнні програмного матеріалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бельтюков В. И. Взаимодействие анализаторов в процессе восприятия и усвоения устной речи. – М. : Педагогика, 1977. – 176 с.
2. Бельтюков В. И. Об усвоении детьми звуков речи. – М. : Просвещение, 1964. – 91 с.
3. Гвоздев А. Н. Вопросы изучения детской речи. – М., 1961.
4. Журова Л. Е., Эльконин Д. Б. К вопросу о формировании фонематического восприятия у детей дошкольного возраста. М. : Просвещение, 1963. – С. 213-227.
5. Основы теории и практики логопедии / под ред. Левиной Г. Е. – М.; Просвещение 1968. – 367 с.
6. Филочева Т. Б., Чевелева Н. А. Логопедическая работа в специальном детском саду. – М., 1987.
7. Швачкин Н. Х. Развитие фонематического восприятия речи в раннем возрасте. // Известия АПП РСФСР, вып.13. – 1948. – С. 101-133.

УДК 376.1-056.264-053.4:81'233:741

О. В. Лапченко

студентка спеціальності
«Корекційна освіта. Логопедія»

К. О. Зелінська-Любченко

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри логопедії
Сумський державний педагогічний
Університет імені А. С. Макаренка

ПОДОЛАННЯ ПЕРЕДУМОВ ДИСГРАФІЇ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглядається вплив засобів образотворчого мистецтва на мовленнєвий розвиток та попередження виникнення дисграфії у старшому дошкільному віці з урахуванням встановленого логопедичного висновку «дисграфія».

В статье рассматривается влияние средств изобразительного искусства на речевое развитие и предупреждение возникновения дисграфии в старшем дошкольном возрасте с учетом установленного логопедического заключения «дисграфия».

The article discusses the influence of the fine arts in speech development and preventing the

occurrence of dysgraphia at preschool age taking into account the established logopedic conclusion «dysgraphia».

Ключові слова: порушення письма, дисграфія, писемне мовлення, процес письма, образотворче мистецтво.

Ключевые слова: нарушение письма, дисграфия, письменная речь, процесс письма, изобразительное искусство.

Key words: violation letters, dysgraphia, written speech, process of writing, visual arts.

Постановка проблеми. В останні роки акцент досліджень в дитячій логопедії змістився в бік більш раннього виявлення відхилень у мовленнєвому розвитку та раннього початку комплексної колекційної роботи, збільшилась кількість дітей, які мають труднощі у навчанні.

Порушення письма та читання актуальна тема для старших дошкільників, оскільки письмо і читання з мети перетворюється на засіб подальшого отримання знань.

Інтерес до проблем раннього виявлення, попередження та корекції специфічних порушень письма (дисграфія) у дітей зумовлений тим, що письмо як діяльність відіграє важливу роль в житті людини: воно стимулює його психічний розвиток, забезпечує загальноосвітню підготовку, впливає на формування особистості.

Актуальність даної теми полягає в тому, що порушення письма є найбільш поширеною формою мовленнєвої патології в старших дошкільників. Порушення формування письма перешкоджають успішності навчання, часто виникають вторинні психічні нашарування, відхилення у формуванні особистості дитини, а дисграфія тягне за собою і труднощі в оволодінні орфографією, особливо при засвоєнні складних орфографічних правил.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В наш час у вітчизняній логопедії висвітлені питання симптоматики, механізмів дисграфії, структури цього мовленнєвого розладу, розроблені як загальні методологічні підходи, так і напрями, зміст і диференційовані методи корекції різних видів дисграфії (І. Н. Ефіменкова, А. Н. Корнев, Р. І. Лалаева, Є. А. Логінова, Л. Г. Парамонова, І. М. Са-